

Το «φανταστικό ακροατήριο» και ο «προσωπικός μύθος»: Μια πρώτη διερευνητική προσέγγιση των δύο εκδηλώσεων του εφηβικού εγωκεντρισμού

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Π. ΓΑΛΑΝΑΚΗ

Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της έρευνας ήταν μια πρώτη διερευνητική προσέγγιση του εγωκεντρισμού σε Έλληνες εφήβους. Ο εγωκεντρισμός έχει οριστεί από τον Piaget ως αποτυχία στη διαφοροποίηση υποκειμένου-αντικειμένου, αρνητικό υπο-προϊόν κάθε νεοεμφανιζόμενου σταδίου γνωστικής ανάπτυξης. Ο Elkind περιέγραψε δύο σημαντικές εκδηλώσεις του εγωκεντρισμού, το «φανταστικό ακροατήριο», την πίστη του εφήβου ότι είναι στο επίκεντρο της προσοχής των άλλων, και τον «προσωπικό μύθο», την πίστη του εφήβου ότι είναι ξεχωριστό-μοναδικό άτομο, παντοδύναμο και άτρωτο. Δόθηκαν σε 783 εφήβους 14-18 ετών από την Αθήνα και από επαρχιακές πόλεις η Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου και η Κλίμακα Προσωπικού Μύθου των Lapsley, Fitzgerald, Rice, Jackson και Shadid, προσαρμοσμένες κατόπιν προκαταρκτικής εργασίας. Η αξιοπιστία της Κλίμακας Φανταστικού Ακροατηρίου ήταν σχετικά υψηλή, ενώ της Κλίμακας Προσωπικού Μύθου χαμηλότερη, αν και ικανοποιητική. Οι παραγοντικές αναλύσεις έδειξαν την ύπαρξη επιμέρους παραγόντων σχετικά με τα θέματα στα οποία εκδηλώνεται το φανταστικό ακροατήριο, με πρώτο, για το γυμνάσιο, τις ηγετικές ικανότητες, σωματική δύναμη, υλικά αγαθά και για το λύκειο, την εμφάνιση, σχέσεις με το άλλο φύλο, ηγετικές ικανότητες. Στην κλίμακα Προσωπικού Μύθου επιβεβαιώθηκε σε γενικές γραμμές η διάκριση στα τρία στοιχεία του προσωπικού μύθου. Βρέθηκε η αναμενόμενη μείωση του εγωκεντρισμού με την ηλικία. Επίσης, τα αγόρια σημείωναν σημαντικά υψηλότερους βαθμούς προσωπικού μύθου και οι έφηβοι από τις επαρχιακές πόλεις είχαν σημαντικά υψηλότερο εγωκεντρισμό. Στο άρθρο συζητείται η αναγκαιότητα μιας πολυδιάστατης αξιολόγησης του εγωκεντρισμού, καθώς και μιας μελέτης εγκυρότητας του ενδιαφέροντος και με πολλές προεκτάσεις αναπτυξιακού αυτού φαινομένου.

Η έννοια του «εγωκεντρισμού» κατέχει κεντρική θέση στα έργα της πρώτης περιόδου του Piaget (1923/1926, 1923/1929, 1924/1928, 1927/1930, 1932). Ο Piaget ορίζει τον εγωκεντρισμό ως αδυναμία διαφοροποίησης υποκειμένου-αντικειμένου. Το άτομο βλέπει τον κόσμο κάνοντας χρήση μιας μόνον οπτικής γωνίας, της δικής του. Ταυτόχρονα, το άτομο δεν έχει επίγνωση ούτε ότι υπάρχουν και άλλες οπτικές εκτός από τη δική του, αλλά ούτε και ότι το ίδιο έχει «αιχ-

μαλωτιστεί» από τη δική του. Ο ίδιος ο Piaget (1954) υποστήριξε ότι το άτομο, αν και είναι υπερβολικά εστιασμένο στον εαυτό του, τελικά δεν τον γνωρίζει καθόλου. Ο όρος «εγωκεντρισμός» είναι ίσως παραπλανητικός, εφόσον δεν έχει ηθικό-αξιολογικό περιεχόμενο (δεν αφορά τον εγωισμό), αλλά δηλώνει ένα μάλλον φυσιολογικό αναπτυξιακό περιεχόμενο. Κυρίως για το λόγο αυτό ο Piaget προτίμησε αργότερα να χρησιμοποιεί τον όρο «αποκέντρωση» (με την έννοια

της «συνεχούς επανεστίασης της οπτικής», Piaget, 1955/1958, σελ. 345), αντί για τον όρο «εγωκεντρισμό». Η έννοια του εγωκεντρισμού είναι μια έκφραση του μοντέλου της ισορροπίας ανάμεσα στην αφομοίωση και τη συμμόρφωση, το οποίο πρότεινε ο Piaget. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, στην αρχή κάθε σταδίου γνωστικής ανάπτυξης οι γνωστικές ικανότητες δεν είναι πλήρως αποκρυσταλλωμένες και κατακτημένες και το άτομο δεν μπορεί ακόμα να τις χειριστεί ικανοποιητικά, με συνέπεια να γίνονται πηγές εκδήλωσης εγωκεντρικών σφαλμάτων. Ο ίδιος ο Piaget έγραφε σχετικά (Piaget, 1967, σελ. 64): «Κάθε καινούρια νοητική ικανότητα αρχίζει να δημιουργείται καθώς ενσωματώνει τον κόσμο μέσω μιας διαδικασίας εγωκεντρικής αφομοίωσης. Με την πάροδο του χρόνου όμως επιτυγχάνεται η ισορροπία, μέσω της αντισταθμιστικής συμμόρφωσης με την πραγματικότητα».

Ο Flavell (1963, σελ. 224) προσφυώς χαρακτηρίσε το φαινόμενο αυτό «η παλίρροια και άμπωτη του εγωκεντρισμού κατά μήκος της οντογενετικής ανάπτυξης». Πράγματι, σύμφωνα με τη μαζετική θεωρία, στην αρχή της ζωής το βρέφος αδυνατεί να διαφοροποιήσει τον εαυτό του από το περιβάλλον. Η αφομοίωση και η συμμόρφωση είναι δύο αδιαφοροποίητες διαδικασίες. Δεν έχει κατακτηθεί ακόμη η έννοια της μονιμότητας του αντικειμένου. Η πρώτη διαδικασία αποκέντρωσης λαμβάνει χώρα κατά το τέλος της βρεφικής ηλικίας, που συμπίπτει με το τέλος του αισθησιοκινητικού σταδίου γνωστικής ανάπτυξης, καθώς το νήπιο πλέον διαφοροποιεί σταδιακά τον εαυτό του από το περιβάλλον και τον τοποθετεί σε ένα πεδίο που είναι οργανωμένο από άποψη χώρου και αιτίας και που αποτελείται από μόνιμα αντικείμενα και άλλα πρόσωπα που του μοιάζουν (Piaget, 1955/1958). Το αποτέλεσμα αυτής

της πρώτης αποκέντρωσης είναι ο σταδιακός συντονισμός της αισθησιοκινητικής συμπεριφοράς (κατάκτηση ισορροπίας). Με την εμφάνιση όμως της συμβολικής λειτουργίας στην αρχή της νηπιακής ηλικίας και ταυτόχρονα στην αρχή της προσυλλογιστικής περιόδου γνωστικής ανάπτυξης, εμφανίζεται μια καινούρια μορφή εγωκεντρισμού (κατάσταση έλλειψης ισορροπίας). Αυτή τη φορά η αποτυχία του ατόμου να διαφοροποιήσει ανάμεσα στη δική του οπτική και την οπτική των άλλων έχει μορφή αναπαραστασιακής-συμβολικής – αφορά δηλαδή το λόγο και την επικοινωνία με τους άλλους – και όχι αισθησιοκινητική. Την αδυναμία αυτή του νηπίου κατέδειξε το γνωστό πείραμα του Piaget (1948/1956) με τα τρία βουνά. Στο στάδιο της συγκεκριμένης σκέψης (7ο έως 11ο έτος περίπου), το παιδί χρησιμοποιεί τις λογικές νοητικές πράξεις, οι οποίες είναι «αναστρέψιμες, εσωτερικευμένες στη σκέψη δράσεις, οργανωμένες σε ολικές δομές» (Inhelder & Piaget, 1955/1958). Η σκέψη του παιδιού δεν εστιάζεται σε ένα μόνο χαρακτηριστικό κάθε φορά, αλλά επιτρέπει στο παιδί να λαμβάνει υπόψη του δύο διαστάσεις ταυτόχρονα. Η θέση του Piaget (Inhelder & Piaget, 1955/1958) για τον εγωκεντρισμό της εφηβικής ηλικίας είναι ότι οι νέες δυνατότητες που προσφέρει η τυπική λογική σκέψη είναι τόσο απρόβλεπτες και συναρπαστικές για τον ίδιο τον έφηβο, ώστε τον ωθούν να πιστεύει στην παντοδυναμία της σκέψης του και στο εφικτό μιας ριζοσπαστικής αναμόρφωσης του κόσμου. Ο έφηβος όμως αδυνατεί να διακρίνει ανάμεσα στη δική του άποψη ως ατόμου που καταστρώνει ένα σύστημα αλλαγής του κόσμου και ένα πρόγραμμα ζωής και στην άποψη των άλλων, της κοινωνίας, που θέλει να αναμορφώσει. Προσπαθεί, μέσω της εγωκεντρικής αφομοίωσης, να προσαρμόσει την πραγματικότητα στο εγώ του. Ο έφηβος

πιστεύει ότι η σκέψη του είναι πάντα παντοδύναμη και ότι ο κόσμος που τον περιβάλλει πρέπει να προσαρμοστεί στα ιδεαλιστικά σχήματα που κατασκευάζει ο ίδιος ο έφηβος (Piaget, 1967). Η υποχώρηση του εγωκεντρισμού γίνεται, όπως και στα προηγούμενα στάδια, μέσω της διαδικασίας της αποκέντρωσης, η οποία, στην εφηβική ηλικία, διευκολύνεται από την κοινωνική εμπειρία (κυρίως τη συμμετοχή στις ομάδες των συνομηλίκων) και την είσοδο στον επαγγελματικό χώρο.

Η θεωρία του Piaget για τον εγωκεντρισμό συστηματοποιήθηκε και προεκτάθηκε από τον Elkind, ο οποίος είχε μαθητεύσει κοντά στον Piaget. Σύμφωνα με τον Elkind (1967, 1978), ο εγωκεντρισμός θεωρείται ένα αρνητικό υπο-προϊόν κάθε νεοεμφανιζόμενου – παιζετικού – σταδίου γνωστικής ανάπτυξης. Κατά την εφηβεία, ο εγωκεντρισμός ο οποίος λαμβάνει μια εντελώς διαφορετική, ιδιάζουσα, μορφή από αυτή των προηγούμενων σταδίων (ας σημειωθεί ότι ο Elkind, αντίθετα από τον Piaget, κάνει λόγο και για εγωκεντρισμό του σταδίου της συγκεκριμένης σκέψης), θεωρείται αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης των νέων γνωστικών δυνατοτήτων και της βιοσωματικής ανάπτυξης. Ο έφηβος μπορεί πλέον να έχει επίγνωση των σκέψεων και των συναισθημάτων τόσο των δικών του όσο και των άλλων. Ωστόσο, οι ραγδαίες βιοσωματικές αλλαγές της ήβης, τις οποίες μάλιστα δεν μπορεί να ελέγξει, τον ωθούν να στραφεί προς τα έσω, προς τον εαυτό του. Το αποτέλεσμα είναι ότι αδυνατεί να διακρίνει τα αντικείμενα στα οποία αναφέρονται οι σκέψεις των άλλων από αυτά που είναι η εστία της δικής του προσοχής. Πιστεύει ότι οι άλλοι άνθρωποι ασχολούνται με τη δική του εμφάνιση και συμπεριφορά τόσο έντονα και τόσο συχνά όσο και ο ίδιος.

Δύο είναι οι κύριες εκδηλώσεις του εγωκεντρισμού κατά την εφηβεία (Elkind, 1967, 1987. Παρασκευόπουλος, 1985):

1) Το *φανταστικό ακροατήριο*, η πίστη δηλαδή του εφήβου ότι οι άλλοι γύρω του τον επικρίνουν ή τον θαυμάζουν στον ίδιο βαθμό και με την ίδια συχνότητα που εκείνος επικρίνει ή θαυμάζει τον εαυτό του· ότι είναι στο επίκεντρο της προσοχής των άλλων, ένας «ηθοποιός επί σκηνής».

Το φανταστικό ακροατήριο μπορεί, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζονται και άλλοι παράγοντες, να ερμηνεύσει πολλά φαινόμενα της εφηβικής ηλικίας. Ειδικότερα, τέτοια φαινόμενα είναι: (i) η μεγάλη ισχύς της ομάδας των συνομηλίκων και η τάση για συμμόρφωση με αυτήν, (ii) η υπερβολική αυτοσυνειδησία, δηλαδή, η τάση του εφήβου να ασχολείται με την εντύπωση που δίνει στους άλλους, (iii) η αυξημένη αιδώς ή το αυξημένο άγχος όταν είναι παρόν άτομο του αντίθετου φύλου, (iv) η συχνή ανάγκη του εφήβου να μένει μόνος του, (v) η τάση του να επιδεικνύεται με εκκεντρικό ντύσιμο, χτένισμα, προτιμήσεις, κ.λπ. και η συνακόλουθη αδυναμία του να κατανοήσει γιατί οι άλλοι δεν προσέχουν τέτοιες αλλαγές, (vi) η τάση του να φαντάζεται (ονειροπόληση) πώς θα αντιδρούσαν οι άλλοι σε ένα κατόρθωμά του ή ακόμη και στο θάνατό του (θα αναγνώριζαν έστω και αργά τα καλά του στοιχεία), και (vii) παραπτωματικές πράξεις, όπως ο βανδαλισμός, και ακραίες συμπεριφορές, όπως η αυτοκτονία ή οι απόπειρες αυτοκτονίας, με σκοπό την προσέλκυση της προσοχής αυτού του φανταστικού κοινού, κ.ο.κ.

2) Ο *προσωπικός μύθος*, η πίστη, δηλαδή, του εφήβου ότι ο εαυτός του, και ιδιαίτερα τα συναισθηματά του, είναι μοναδικά-ξεχωριστά, ότι είναι παντοδύναμος και, συνεπώς, άτρωτος.

Χαρακτηριστικές εκδηλώσεις του προ-

σωπικού μύθου είναι: (i) οι συχνές δηλώσεις του εφήβου ότι κανείς δεν μπορεί να καταλάβει πώς νιώθει ο ίδιος όταν, για παράδειγμα, είναι ερωτευμένος ή απογοητευμένος ή όταν επιθυμεί πολύ να αποκτήσει κάτι, (ii) η πεποίθηση του εφήβου ότι είναι παντοδύναμος και άτρωτος, μια πεποίθηση που τον ωθεί να πιστεύει ότι ο θάνατος, μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, τα ναρκωτικά ή διάφορα ατυχήματα μπορεί να συμβαίνουν μόνον στους άλλους και όχι στον ίδιο· πιστεύει επίσης ότι, ακόμη και αν τύχει να του συμβούν τέτοια πράγματα, δεν πρόκειται να τον βλάψουν γιατί είναι στο απυρόβλητο, (iii) η τήρηση ημερολογίου με το οποίο ο έφηβος πιστεύει ότι θα μείνουν στην αιωνιότητα οι εξαιρετικά συναρπαστικές και ανεπανάληπτες για αυτόν εμπειρίες του κ.ο.κ.

Ο Lapsley και οι συνεργάτες του (Lapsley, 1994, 1985. Lapsley, Fitzgerald, Rice, & Jackson, 1989. Lapsley & Murphy, 1985) αμφισβήτησαν τη θεωρία του Elkind για τον εφηβικό εγωκεντρισμό. Υποστήριξαν ότι τη θεωρία του Elkind τη διακρίνει ασυνέπεια ως προς την ερμηνεία της υποχώρησης του εγωκεντρισμού κατά την εφηβεία. Ενώ ο εγωκεντρισμός όλων των προηγούμενων ηλικιών υποχωρεί, σύμφωνα με τον Elkind (1967, 1978), με την εμφάνιση των νέων δυνατοτήτων του νέου κάθε φορά σταδίου γνωστικής ανάπτυξης, ο εγωκεντρισμός του εφήβου υποχωρεί με τη βοήθεια της ωρίμασης των νοητικών δομών και της κοινωνικής εμπειρίας. Η απάντηση του Elkind (1985), ότι το ίδιο το μελετώμενο φαινόμενο χαρακτηρίζεται από αυτήν την «ασυνέπεια», δεν άλλαξε τη θέση του Lapsley. Επιπλέον, τα ερευνητικά ευρήματα για τη σχέση του εγωκεντρισμού με την τυπική λογική σκέψη ήταν συγκεχυμένα και αντιφατικά: ήταν μικρός ο αριθμός των ερευνών στις οποίες επιβεβαιώθηκε η πιαζε-

τική υπόθεση, δηλαδή, η κορύφωση του εγωκεντρισμού όταν πρωτοεμφανίζεται η τυπική λογική σκέψη. Έτσι, ο Lapsley και οι συνεργάτες του πρότειναν ένα εναλλακτικό θεωρητικό μοντέλο για την ερμηνεία του εφηβικού εγωκεντρισμού. Ας σημειώσουμε ότι τον όρο «εγωκεντρισμό» τον χρησιμοποιούν μόνον εντός εισαγωγικών, αφού απομακρύνονται πλέον από τις αρχές του Piaget.

Η βάση του καινούριου μοντέλου είναι ψυχодυναμική (Blos, 1962, 1979. Josselson, 1980, 1988. Mahler, 1963). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, το φανταστικό ακροατήριο και ο προσωπικός μύθος θεωρούνται αμυντικοί μηχανισμοί τους οποίους χρησιμοποιεί ο έφηβος για να αντιμετωπίσει την αγχογόνο αναπτυξιακή διαδικασία του ψυχολογικού αποχωρισμού από τους γονείς του και της ανεξαρτητοποίησής του. Δεν απορρέουν από κάποιου είδους «γνωστικό σφάλμα», αλλά συνιστούν φυσιολογικές προσαρμοστικές διαδικασίες. Τίθεται στον έφηβο η αναπτυξιακή απαίτηση να αποδεσμευτεί από τα εσωτερικά αντικείμενα – αντικείμενα αγάπης και μίσους – και να επενδύσει την αγάπη και το μίσος αυτό σε εξω-οικογενειακά αντικείμενα. Θα πρέπει να απο-εξιδανικεύσει τους γονείς του, από τους οποίους εξαρτώνταν μέχρι τότε, να «πενθήσει» για τη, συμβολική ασφαλώς, απώλειά τους και, τέλος, να διαμορφώσει τη δική του ατομικότητα ως αυτόνομο ον που θα μπορεί να καθορίζει τη ζωή του. Η διαδικασία αυτή είναι ιδιαίτερα αγχογόνος, διότι αναφέρεται στις σχέσεις του εφήβου με τα πιο σημαντικά πρόσωπα της μέχρι τότε ζωής του, τους γονείς του.

Το φανταστικό ακροατήριο, σύμφωνα με τον Lapsley, συνίσταται σε «αντικειμενότροπες φαντασιώσεις» που βοηθούν τον έφηβο να διατηρεί, έστω και στη φαντασία του, τους διαπροσωπικούς του δεσμούς, μέ-

σω δοκιμαστικών, «οιονεί» σχέσεων, και τον προετοιμάζουν για τις ώριμες σχέσεις. Ο προσωπικός μύθος είναι η προσπάθεια του εφήβου να διαμορφώσει, μέσα από «οράματα του εαυτού» του, σταθερά όρια εαυτού και να ανακτήσει τη χαμένη αυτοπεποίθησή του, να επουλώσει δηλαδή το ναρκισσιστικό πλήγμα που του δημιουργεί ο αποχωρισμός από τους γονείς του, αρνούμενος την ανάγκη του εξαρτηθεί από αυτούς. Αποχωρισμός από τους γονείς και ανεξαρτητοποίηση, διαμόρφωση διαπροσωπικών σχέσεων και ατομική ολοκλήρωση, φανταστικό ακροατήριο και προσωπικός μύθος είναι φαινόμενα συμπληρωματικά και αλληλένδετα, δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Σε μια προσπάθεια να καταλήξει σε ένα συνθετικό μοντέλο κοινωνικογνωστικών και ψυχodynamικών στοιχείων (το οποίο όμως ακόμη δεν έχει ελεγχθεί εμπειρικά), ο Lapsley (1994) υποστήριξε ότι η διαδικασία αποχωρισμού και ανεξαρτητοποίησης αρχίζει όταν ο έφηβος φθάνει στο επίπεδο 3 κοινωνικογνωστικής ανάπτυξης της θεωρίας του Selman (1980. Damon & Hart, 1988), το οποίο συμπίπτει με την αρχή της εφηβικής ηλικίας. Στο επίπεδο αυτό, κατά το Selman, ο νους είναι για τον έφηβο ένας ενεργός ελεγκτής, επεξεργαστής και χειριστής της εμπειρίας. Μπορεί επομένως ο έφηβος να έχει αυξημένη επίγνωση του εαυτού του και να αντιλαμβάνεται και μια δεύτερη οπτική γωνία εκτός από τη δική του. Αυτό σημαίνει ότι είναι σε θέση να βιώσει το φανταστικό ακροατήριο. Μπορεί να εκλαμβάνει αυτήν την αυξημένη επίγνωση των βουλευτικών και πραξιακών στοιχείων του εαυτού του ως την ικανότητα να ασκεί έλεγχο σε πολλές καταστάσεις. Αυτό σημαίνει ότι είναι σε θέση να νιώθει παντοδύναμος, πράγμα που αποτελεί σημαντικό συστατικό στοιχείο του προσωπικού μύθου. Έτσι, η διαδικασία του

ψυχολογικού αποχωρισμού από τα σημαντικά πρόσωπα και της ανεξαρτητοποίησης δεν θα αποβεί τραυματική, εάν ο έφηβος έχει το κοινωνικογνωστικό υπόβαθρο (επίπεδο 3 της ακολουθίας του Selman), για να μπορεί να προβαίνει σε ιδεασμούς φανταστικού ακροατηρίου και προσωπικού μύθου, οι οποίοι λειτουργούν ως αμυντικοί προσαρμοστικοί μηχανισμοί.

Οι Lapsley και συνεργάτες (1989) κατασκεύασαν πρόσφατα δύο κλίμακες, μια για το φανταστικό ακροατήριο και μία για τον προσωπικό μύθο, με τις οποίες όρισαν λειτουργικά τις δύο αυτές έννοιες κατά τρόπο συνεπή με τη θέση τους ότι πρόκειται για φυσιολογικούς προσαρμοστικούς μηχανισμούς. Το καινούριο αυτό μοντέλο έχει ελάχιστα μελετηθεί εμπειρικά. Στόχος της παρούσας έρευνας δεν είναι να προβεί σε έναν πλήρη έλεγχο της θεωρίας του Lapsley (πράγμα που θα επιχειρηθεί σε μεταγενέστερη έρευνά μας), αλλά να προσεγγίσει το φανταστικό ακροατήριο και τον προσωπικό μύθο όπως λειτουργικά τα όρισε ο Lapsley με τα ερωτηματολόγια που κατασκεύασε. Θα αντλήσουμε όμως υποθέσεις και από τη θεωρία του Elkind, για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, γιατί η θεωρία αυτή εξακολουθεί να αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς όλων όσων ασχολούνται με τον εγωκεντρισμό του εφήβου και, δεύτερον, γιατί τα ευρήματα που έρχονται σε αντίθεση με τη θεωρία του Elkind προέρχονται από έρευνες στις οποίες δεν εξετάζονται όλοι οι κρίσιμοι παράγοντες της θεωρίας αυτής (βιοσωματική ανάπτυξη, γνωστική ανάπτυξη, όλες οι εκδηλώσεις του εγωκεντρισμού, όλο το εύρος της εφηβικής ηλικίας).

Στόχοι και υποθέσεις της έρευνας

Οι στόχοι λοιπόν της παρούσας έρευνας είναι οι ακόλουθοι:

1) Να μελετήσουμε την παραγοντική δομή των ελληνικών προσαρμογών των κλιμάκων φανταστικού ακροατηρίου και προσωπικού μύθου του Lapsley. Η κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου αναφέρεται σε μια ποικιλία θεμάτων και δεν υπάρχει κάποια εκ των προτέρων υπόθεση για τη διάκριση της κλίμακας σε επιμέρους παράγοντες. Για την κλίμακα Προσωπικού Μύθου, όμως, αναμένουμε να διακρίνεται στις τρεις επιμέρους διαστάσεις: πίστη στη μοναδικότητα, στην παντοδυναμία και στο άτρωτο του ατόμου. Και για τις δύο κλίμακες ενδιαφέρει η διερεύνηση της παραγοντικής δομής τους χωριστά για τις ηλικίες που εξετάστηκαν, προκειμένου να διαπιστωθεί ποιες διαστάσεις φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη σημασία για τους εφήβους των διαφόρων ηλικιών.

2) Να εξετάσουμε τη σχέση μεταξύ του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου, όπως αυτά ορίστηκαν λειτουργικά από τον Lapsley. Αναμένουμε, σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget και του Elkind, να υπάρχει μεταξύ τους ένας αξιοσημείωτος βαθμός συνάφειας, εφόσον αποτελούν τις δύο εκδηλώσεις του εγωκεντρισμού κατά την εφηβεία.

3) Να εξετάσουμε τη σχέση του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου με τρεις σημαντικές μεταβλητές, την ηλικία, το φύλο και τον τόπο διαμονής.

α) Υποθέτουμε, με βάση τις θεωρίες των Piaget και Elkind, ότι το φανταστικό ακροατήριο και ο προσωπικός μύθος θα υποχωρούν με την πάροδο της ηλικίας. Ωστόσο, τα μέχρι τώρα ερευνητικά ευρήματα για τη σχέση του εγωκεντρισμού με την ηλικία είναι ποικίλα. Έχουν βρεθεί όλες οι τάσεις:

ευθύγραμμη μείωση – κορύφωση στην αρχή της εφηβείας (Enright, Lapsley, & Shukla, 1979. Enright, Shukla, & Lapsley, 1980. Goossens, Seffge-Krenke, & Marcoem, 1992 (μελέτη 2). Hudson & Gray, 1986. Lapsley, 1989. Markstrom & Mullis, 1986), καμπυλόγραμμη μείωση – κορύφωση στο μέσον της εφηβείας και μείωση κατόπιν (Elkind & Bowen, 1979. Goossens et al., 1992 (μελέτη 1). Hauck, Martens, & Wetzels, 1986. Lechner & Rosenthal, 1984. Pesce & Harding, 1986)· ευθύγραμμη αύξηση (Adams & Jones, 1981)· και απουσία αναπτυξιακής τάσης (Buis & Thompson, 1988. Gray & Hudson, 1984. Lapsley, Milstead, Quintana, Flannery, & Buss, 1986).

β) Αναμένουμε τα κορίτσια να βιώνουν εντονότερα από ό,τι τα αγόρια το φανταστικό ακροατήριο, για το λόγο ότι αυτό αναφέρεται κυρίως σε θέματα διαπροσωπικών σχέσεων, στα οποία τα κορίτσια φαίνεται να είναι περισσότερο ευαίσθητοποιημένα. Αυτό άλλωστε έχει επιβεβαιωθεί και σε άλλες έρευνες, στις οποίες όμως αξιολογήθηκε το φανταστικό ακροατήριο με τη μορφή της υπερβολικής αυτοσυνειδησίας (Elkind & Bowen, 1979. Enright et al., 1980· Goossens, 1984. Goossens et al., 1992. Gray & Hudson, 1984. Hauck, 1986. Hudson & Gray, 1986. Markstrom & Mullis, 1986. Pescke & Harding, 1986. Richter, Reaves, Deaver, & Lacy, 1982). Για τον προσωπικό μύθο δεν είμαστε σε θέση να διατυπώσουμε συγκεκριμένη υπόθεση, εφόσον δεν έχουν μελετηθεί μέχρι τώρα διαφορές φύλου ως προς την εκδήλωση αυτή του εγωκεντρισμού ούτε υπάρχει στη θεωρία κάποια σχετική με το θέμα αυτό υπόθεση.

γ) Αναμένουμε ότι οι έφηβοι που διαμένουν στις ημιαστικές περιοχές θα βιώνουν εντονότερα το φανταστικό ακροατήριο και τον προσωπικό μύθο από ό,τι οι έφηβοι που

διαμένουν στη μεγαλούπολη. Υποθέτουμε ότι η πληθώρα και η ποικιλία των εμπειριών που παρέχει η μεγαλούπολη παίζει καθοριστικό ρόλο στην υποχώρηση του εγωκεντρισμού. Τουλάχιστον για την πίστη στο φανταστικό ακροατήριο, ο Elkind (1967) υποστήριξε ότι οι κοινωνικές εμπειρίες, δηλαδή οι πληροφορίες που έρχονται από το αληθινό ακροατήριο, μεταδίδουν στον έφηβο το μήνυμα ότι δεν ασχολούνται όλοι μαζί του, εφόσον ο καθένας έχει τις δικές του έγνοιες.

Μέθοδος

Δείγμα

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 783 έφηβοι ηλικίας 14 έως 18 ετών. Από αυτούς, 342 ήταν αγόρια και 441 κορίτσια. Επίσης, 308 φοιτούσαν στην Γ' Γυμνασίου, με μέσο όρο ηλικίας 14,8 έτη και 475 στη Β' Λυκείου, με μέσο όρο ηλικίας 16,8 έτη· εξάλλου, 547 προέρχονται από σχολεία της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών (κυρίως από μέσες αστικές περιοχές) και 236 από άλλες πόλεις (Άρτα, Λάρισα, Λιβαδειά, Άργος). Το ποσοστό επιστροφής συμπληρωμένων ερωτηματολογίων ήταν 97%.

Ψυχομετρικά μέσα

Χρησιμοποιήσαμε την Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου και την Κλίμακα Προσωπικού Μύθου, οι οποίες κατασκευάστηκαν από τον Lapsley και τους συνεργάτες του (προσωπική επικοινωνία, 1991. Lapsley et al., 1989). Οι κλίμακες αρχικά χορηγήθηκαν, στα πλαίσια μιας προκαταρκτικής έρευνας, σε 78 εφήβους ηλικίας 11,5 έως 18 ετών (μέσος όρος ηλικίας 13,9 έτη). Μετά το πέρας της συμπλήρωσής τους, ακολούθησε συζή-

τηση με τον κάθε εξεταζόμενο, με σκοπό τη διαπίστωση τυχόν ασαφειών ή θεμάτων που ελάχιστα ενδιαφέρουν τους Έλληνες εφήβους.

1) *Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου*. Αξιολογεί πόσο συχνά το άτομο ονειροπολεί· φαντάζεται ότι βρίσκεται στο επίκεντρο της θαυμαστικής κυρίως προσοχής των άλλων. Ζητείται από το άτομο να δηλώσει πόσο συχνά («Σχεδόν ποτέ»=1, «Λίγες φορές»=2, «Πολλές φορές»=3, «Σχεδόν συνεχώς»=4) σκέπτεται-φαντάζεται τον εαυτό του να βρίσκεται σε 36 συνθήκες-καταστάσεις, ποικίλου περιεχόμενου. Παραδείγματα ερωτήσεων είναι: «Να είσαι διάσημος τραγουδιστής», «Να σε θαυμάζουν για την εμφάνισή σου», «Να έχεις πολλούς φίλους», «Να σε προσέχουν άτομα του άλλου φύλου» κ.ο.κ. Από την αρχική κλίμακα του Lapsley αφαιρέθηκαν, με βάση την προκαταρκτική έρευνα που αναφέραμε, ερωτήσεις που αφορούσαν θέματα σπάνια απαντώμενα στην Ελλάδα, όπως π.χ. «Να παίζεις σε ένα θεατρικό έργο ή σε μια ορχήστρα ενώπιον των συμμαθητών σου στο σχολείο» και σε αρκετές άλλες έγιναν μικροαλλαγές για να προσαρμοστούν καλύτερα στην ελληνική πραγματικότητα. Υψηλοί βαθμοί στην κλίμακα αντιπροσωπεύουν ισχυρή πίστη στο φανταστικό ακροατήριο.

2) *Κλίμακα Προσωπικού Μύθου*. Αξιολογεί πόσο το άτομο συμφωνεί ή διαφωνεί (η κλίμακα είναι: «Διαφωνώ πολύ»=1, «Κάπως διαφωνώ»=2, «Κάπως συμφωνώ»=3, «Συμφωνώ πολύ»=4) με 33 φράσεις, που αναφέρονται στις τρεις διαστάσεις του προσωπικού μύθου: την πίστη του ατόμου ότι είναι ένα άτομο ξεχωριστό-μοναδικό (πίστη στη μοναδικότητα), ότι μπορεί να καταφέρει τα πάντα (πίστη στην παντοδυναμία) και ότι τίποτε και κανείς δεν μπορεί να τον βλάψει (πίστη στο άτρωτο). Παραδείγματα ερωτήσεων είναι: «Κανείς δε μπορεί να νιώσει πώς

αισθάνομαι όταν είμαι ερωτευμένος» (μοναδικότητα), «Μπορώ να καταφέρω οτιδήποτε βάλω στο νου μου» (παντοδυναμία), «Πράγματα, όπως ναρκωτικά, δεν είναι δυνατόν ποτέ να συμβούν σε μένα» (άτρωτο). Εκτός από τις μικρές αλλαγές για την προσαρμογή και αυτής της κλίμακας στην ελληνική πραγματικότητα, αφαιρέθηκαν, κατόπιν της προκαταρκτικής έρευνας, 21 ερωτήσεις, όπως για παράδειγμα: «Συχνά νιώθω ότι είμαι ασήμαντος και δεν αξίζω τίποτε», «Πιστεύω ότι άλλοι ελέγχουν τη ζωή μου», επειδή θεωρήθηκε ότι αφορούν άλλα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και κυρίως την αυτοεκτίμηση και το κέντρο ελέγχου των πράξεων. Προστέθηκαν 8 ερωτήσεις, οι οποίες αξιολογούν πολύ συγκεκριμένες εκδηλώσεις του προσωπικού μύθου, όπως έχουν περιγραφεί στη βιβλιογραφία, για παράδειγμα: «Κανείς δε νιώθει τα ίδια συναισθήματα με μένα», «Δεν είναι δυνατόν ποτέ να πάθω σοβαρό δυστύχημα με αυτοκίνητο ή μοτοσυκλέτα» κ.ο.κ. Έτσι, η πρωτότυπη κλίμακα των 46 ερωτήσεων μειώθηκε σε 33, κερδίζοντας σε αξιοπιστία, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, στα αποτελέσματα. Υψηλοί βαθμοί στην κλίμακα αντιπροσωπεύουν ισχυρή πίστη στον προσωπικό μύθο.

Διαδικασία συλλογής των δεδομένων

Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έγινε από ειδικά εκπαιδευμένους βοηθούς-ερευνητές ομαδικά μέσα στις σχολικές τάξεις. Στην εισαγωγή για το σκοπό της έρευνας, δεν αναφερόταν ο όρος «εγωκεντρισμός», αλλά δηλωνόταν στους εφήβους ότι θα συμμετείχαν σε μια έρευνα που είχε σκοπό να μελετήσει τον τρόπο που βλέπουν τα παιδιά της ηλικίας τους τον εαυτό τους και τους άλλους. Κατόπιν, ο ερευνητής διάβαζε τις οδηγίες στους μαθητές.

Η εξέταση διήρκεσε μία διδακτική ώρα (45' λεπτά περίπου) και διεξήχθη κατά τους μήνες Φεβρουάριο - Μάρτιο 1992.

Αποτελέσματα

Στατιστικά χαρακτηριστικά των ερωτηματολογίων

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, η κατανομή συχνότητας των απαντήσεων και στις δύο κλίμακες είναι κανονική, με τους τρεις δείκτες (μέσο όρο, διαμέσο και διεσπάζουσα τιμή) σχεδόν να συμπίπτουν. Ο δείκτης «εσωτερικής συνέπειας» αξιοπιστίας

Πίνακας 1

Χαρακτηριστικά της κατανομής του φανταστικού ακροατήριου και του προσωπικού μύθου

Μεταβλητές	M.O.	Mdn	Mo	κύρτωση	ασυμμετρία	s	εύρος
Φανταστικό ακροατήριο	2,26	2,25	2,28	0,048	0,210	0,40	2,50
Προσωπικός μύθος	2,61	2,61	2,70	0,312	0,119	0,35	2,42

Σημείωση: Φανταστικό ακροατήριο και προσωπικός μύθος=1-4.

(Cronbach alpha) της Κλίμακας Φανταστικού Ακροατηρίου είναι υψηλός: 0,87, ενώ της Κλίμακας Προσωπικού Μύθου είναι χαμηλότερος, αν και ικανοποιητικός: 0,78. Οι αντίστοιχοι δείκτες της έρευνας των Lapsley et al. (1989) ήταν για την Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου 0,92 και για την Κλίμακα Προσωπικού Μύθου 0,65.

Παραγοντικές αναλύσεις

Για να διερευνήσουμε την παραγοντική δομή των κλιμάκων, διενεργήσαμε παραγοντικές αναλύσεις με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών και για την περιστροφή των αξόνων εφαρμόσαμε την «ορθογώνια» μέθοδο *varimax*. Προτιμήσαμε την ορθογώνια μέθοδο περιστροφής έναντι της «πλάγιας», διότι οι συνάφειες μεταξύ των παραγόντων που εξήχθησαν είναι μάλλον χαμηλές ($r=0,20$ και κάτω). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχουν δεδομένα από άλλες ερευνητικές μελέτες για την παραγοντική δομή των δύο κλιμάκων.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η δομή των παραγόντων που εξήχθησαν από την Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου για όλο το δείγμα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, ο παράγοντας που ερμηνεύει, από μόνος του, το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης, για ολόκληρο το δείγμα, αφορά την εμφάνιση και τις σχέσεις με το άλλο φύλο, ενώ ακολουθεί ο παράγοντας που αναφέρεται στη σωματική δύναμη και τα υλικά αγαθά.

Η παραγοντική δομή της Κλίμακας Φανταστικού Ακροατηρίου εμφανίζεται διαφορετική για τις δύο ηλικίες που εξετάστηκαν. Η παραγοντική ανάλυση της Κλίμακας Φανταστικού Ακροατηρίου για την Γ' Γυμνασίου (Μ.Ο. = 14,8 έτη) εξήγαγε 11 παράγοντες που εξηγούν το 62,1% της συνολικής διακύμανσης. Ο πιο σημαντικός παράγοντας είναι

η σωματική δύναμη και τα υλικά αγαθά, ενώ ο παράγοντας της εμφάνισης ακολουθεί και οι σχέσεις με το άλλο φύλο συνιστούν μόλις το δέκατο παράγοντα. Επίσης, ο παράγοντας της διασημότητας κατέχει μια σημαντική θέση στην ηλικία αυτή. Η παραγοντική ανάλυση της Κλίμακας Φανταστικού Ακροατηρίου για τη Β' Λυκείου (Μ.Ο. = 16,8 έτη) εξήγαγε 10 παράγοντες που εξηγούν το 54,4% της συνολικής διακύμανσης. Ο πιο σημαντικός παράγοντας για τη Β' Λυκείου είναι η εμφάνιση και οι σχέσεις με το άλλο φύλο. Ακολουθεί ο αλτρουϊσμός και η καλοσύνη (π.χ. «να σώξεις τη ζωή κάποιου», «να είσαι καλός και ευγενικός»). Επίσης ο παράγοντας της διασημότητας ερμηνεύει μικρότερο ποσοστό διακύμανσης στην ηλικία αυτή από ό,τι στη Γ' Γυμνασίου και, από την άλλη πλευρά, ο παράγοντας που αφορά τις φιλικές σχέσεις γενικά και τα κοινωνικά χαρίσματα ερμηνεύει μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης στα μεγαλύτερα παιδιά από ό,τι στα μικρότερα.

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η δομή των παραγόντων που εξήχθησαν από την Κλίμακα Προσωπικού Μύθου για όλο το δείγμα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, ο παράγοντας που ερμηνεύει το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης, για ολόκληρο το δείγμα, είναι η μοναδικότητα, αλλά μόνον οι ερωτήσεις που αναφέρονται στην πίστη ότι είσαι διαφορετικός-ξεχωριστός, ενώ ακολουθούν οι ερωτήσεις που αναφέρονται στην πίστη ότι δε σε καταλαβαίνει κανείς.

Και για τον προσωπικό μύθο η παραγοντική δομή είναι διαφορετική για τις δύο ηλικίες που εξετάστηκαν. Η παραγοντική ανάλυση της Κλίμακας Προσωπικού Μύθου για τη Γ' Γυμνασίου εξήγαγε 11 παράγοντες που εξηγούν το 57,1% της συνολικής διακύμανσης. Ο πιο σημαντικός παράγοντας είναι να πιστεύεις ότι είσαι διαφορετικός, ενώ ακολουθεί η παντοδυναμία στην επίτευξη

Πίνακας 2

Δομή των παραγόντων που εξήχθησαν από την Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου για όλο το δείγμα (N=783)

Ερωτήσεις	Παράγοντες									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6. Να σε θαυμάζουν για τον τρόπο που ντύνεσαι	0,76									
4. Να σε θαυμάζουν για την εμφάνισή σου	0,75									
31. Να φαντάζεσαι τι σκέπτονται οι άλλοι για την εμφάνισή σου	0,69									
9. Να σε θαυμάζουν για την εξυπνάδα σου	0,56	0,30				0,30				
36. Να φαντάζεσαι ότι είσαι στο επίκεντρο της προσοχής	0,55									
29. Να σε προσέχουν άτομα του αντιθετου φύλου	0,50		0,36							
32. Να σε θαυμάζουν για το αγόρι/κορίτσι που κάνεις παρέα	0,49									
10. Να έχεις φίλο/φίλη το πιο δημοφιλές αγόρι/κορίτσι	0,45	0,40								
15. Να δείχνεις στους άλλους ότι είσαι δυνατός στο σώμα		0,73								
5. Να είσαι καλός στον αθλητισμό		0,62								
13. Να νικάς σε έναν καβγά		0,57						0,44		
12. Να είσαι πάντα ο αρχηγός	0,40	0,49								
28. Να σε θαυμάζουν για το αυτοκίνητο που έχει η οικογένειά σου		0,47								
14. Να κερδίζεις ένα σπουδαίο βραβείο		0,45								
30. Να σε θαυμάζουν για τους δίσκους και το στερεοφωνικό συγκρότημα που έχεις		0,35							-0,30	
1. Να κερδίζεις πολλά χρήματα		0,30								
18. Να έχεις πολλούς φίλους			0,71							
17. Να δείχνεις στους άλλους ότι είσαι καλός και ευγενικός			0,60		0,36					
11. Να σώζεις από μια δύσκολη κατάσταση ένα φίλο σου			0,59			0,43				
27. Να σε θαυμάζουν γιατί έχεις χιούμορ	0,32		0,49							
24. Να φαντάζεσαι πώς θα ένιωθαν οι άλλοι αν ήσουν στο νοσοκομείο				0,80						

ο Πίνακας συνεχίζεται στην επόμενη σελίδα

Ερωτήσεις	Παράγοντες									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
16. Να φαντάζεσαι πώς θα ένιωθαν οι άλλοι αν πέθαινες				0,75						
23. Να φαντάζεσαι πώς θα ένιωθαν οι άλλοι αν έχανες τον πατέρα σου ή τη μητέρα σου				0,73						
34. Να σε θαυμάζουν για τους μεγάλους βαθμούς που παίρνεις στο σχολείο					0,81					
33. Να κάνεις καλή εντύπωση στους καθηγητές σου					0,77					
8. Να μιλάς στη γενική συνέλευση των μαθητών του σχολείου σου						0,76				
7. Να σώζεις τη ζωή κάποιου			0,41			0,59				
25. Να βγάζεις ένα σπουδαίο λόγο						0,56				
2. Να είσαι διάσημος τραγουδιστής							0,82			
3. Να είσαι στάρ του σινεμά/της τηλεόρασης							0,77			
35. Να φαντάζεσαι τι θα σκέπτονται οι άλλοι αν γίνεις διάσημος							0,44			
20. Να κάνεις τους άλλους να στεναχωριούνται που σε πλήγωσαν								0,79		
21. Να εκδικείσαι έναν εχθρό								0,78		
26. Να μη σε θέλει για φίλο/φίλη ένα αγόρι/κορίτσι									0,72	
19. Να σε πληγώνουν μπροστά σε κόσμο									0,70	
22. Να κάνεις φίλο κάποιον που δε σε συμπαθούσε										0,77
Ποσοστό συνολικής διακύμανσης	57,1%									
Ποσοστό κοινής διακύμανσης	20,3%	6,9%	5,4%	4,6%	4,2%	3,6%	3,4%	3,0%	2,9%	2,8%
Τιμή eigen	7,30	2,48	1,96	1,66	1,51	1,29	1,21	1,10	1,05	1,00

Σημείωση: Φορτίσεις κάτω του 0,30 παραλείπονται. Παράγοντες: 1=Εμφάνιση-σχέσεις με το άλλο φύλο. 2=Σωματική δύναμη-υλικά αγαθά. 3. Φιλικές σχέσεις -κοινωνικά χαρίσματα. 4=Προσωπικές δυστυχίες. 5=Βαθμοί-καθηγητές. 6. Αλτρουϊσμός. 7=Διασημότητα. 8=Εκδίκηση. 9=Απόρριψη. 10=Φιλικές σχέσεις.

Πίνακας 3

Δομή των παραγόντων που εξήχθησαν από την Κλίμακα Προσωπικού Μύθου για όλο το δείγμα (N=783)

Ερωτήσεις	Παράγοντες									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
30. Είμαι ένα ξεχωριστό-μοναδικό άτομο	0,74									
32. Είμαι διαφορετικός από τους άλλους	0,74									
33. Κανείς δε βλέπει τον κόσμο όπως τον βλέπω εγώ	0,64									
2. Κανείς δε σκέπτεται όπως σκέπτομαι εγώ	0,40									
22. Κανείς δεν μπορεί να με καταλάβει πραγματικά		0,71								
19. Μόνον εγώ μπορώ να καταλάβω πραγματικά τον εαυτό μου		0,69								
15. Κανείς δε με καταλαβαίνει πραγματικά		0,68								
13. Κανείς δεν μπορεί να νιώσει πώς αισθάνομαι όταν είμαι ερωτευμένος		0,53								
25. Κανείς δε νιώθει τα ίδια συναισθήματα με μένα	0,42	0,45								
8. Πληγώνομαι εύκολα			0,72							
16. Είμαι ευαίσθητο άτομο			0,71							
5. Οι άλλοι άνθρωποι δε με επηρεάζουν όταν θέλω να κάνω κάτι			0,48		0,39					
6. Νιώθω πολλές φορές ότι οι άλλοι διαβάζουν τη σκέψη μου			0,47					-0,31		
12. Μπορώ να αλλάξω πολλά πράγματα αρκεί να το θέλω				0,60						
1. Μπορώ να καταφέρω οτιδήποτε βάλω στο νου μου				0,59						
27. Κανείς δεν μπορεί να με σταματήσει όταν θέλω πραγματικά να κάνω κάτι				0,57				0,33		
14. Είμαι ένας δυνατός άνθρωπος				0,44	0,33					
17. Είμαι ο αρχηγός της παρέας μου					0,64					
9. Διαθέτω μεγαλύτερη ικανότητα από ό, τι οι φίλοι μου να πείθω τους άλλους					0,62					
3. Δεν έχω κάτι ιδιαίτερο επάνω μου					0,48					

ο Πίνακας συνεχίζεται στην επόμενη σελίδα

Ερωτήσεις	Παράγοντες									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
20. Νιώθω ότι μπορώ να κάνω πράγματα που κανείς άλλος δεν μπορεί να κάνει	0,32				0,42					
28. Δεν είναι ποτέ δυνατό να συμβεί σε μένα/στη φίλη μου μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη						0,74				
29. Μπορώ πάντα να ελέγχω τον εαυτό μου						0,66				
21. Πράγματα, όπως τα ναρκωτικά, δεν είναι δυνατό να συμβούν σε μένα						0,61				
11. Δεν υπάρχει αρρώστεια που να μπορεί να με βλάψει πραγματικά							0,65			
18. Υπάρχουν στιγμές που νομίζω πως τίποτα και κανείς δεν μπορεί να με βλάψει				0,32			0,57			
31. Δεν είναι δυνατόν ποτέ να συμβεί σε μένα σοβαρό δυστύχημα με αυτοκίνητο ή μοτοσυκλέτα						0,37	0,51			
7. Πιστεύω ότι θα ζήσω πολλά χρόνια							0,49			
4. Κανείς δεν μπορεί να με πληγώσει							0,41			
26. Είναι συναρπαστικό να κάνει κανείς επικίνδυνα πράγματα								0,74		
23. Κάνω συχνά επικίνδυνα πράγματα που εμένα δε με βλάπτουν καθόλου								0,65		
10. Τις περισσότερες φορές μπορώ να καταλάβω τι σκέπτονται οι άλλοι για μένα									0,75	
24. Η σκέψη μου έχει πολύ μεγάλη δύναμη									0,55	
Ποσοστό συνολικής διακύμανσης	49,7%									
Ποσοστό κοινής διακύμανσης	13,1%	7,3%	6,3%	4,8%	4,4%	3,7%	3,5%	3,4%	3,2%	
Τιμή eigen	4,32	2,41	2,08	1,60	1,46	2,06	1,16	1,11	1,05	

Σημείωση: Φορτίσεις κάτω του 0,30 παραλείπονται. Παράγοντες: 1=Μοναδικότητα - να είσαι διαφορετικός, 2=Μοναδικότητα - να μη σε καταλαβαίνει κανείς, 3=Αιρωτο-ευαισθησία, 4=Παντοδυναμία-επίτευξη στόχων, 5=Παντοδυναμία-ηγετικές ικανότητες, 6=Αιρωτο-αιυχήματα Ι, 7=Αιρωτο-αιυχήματα ΙΙ, 8=Αιρωτο-αναζήτηση του ρίσκου, 9=Παντοδυναμία-δύναμη σκέψης.

στόχων και στη σκέψη. Η παραγοντική ανάλυση της Κλίμακας Προσωπικού Μύθου για την Β' Λυκείου εξήγαγε 9 παράγοντες που εξηγούν το 51,3% της συνολικής διακύμανσης. Την πρώτη θέση για τα παιδιά της Β' Λυκείου κατέχει η πίστη ότι δε σε καταλαβαίνει κανείς, ενώ ακολουθεί η πίστη στην ατρωτότητα, η οποία περιλαμβάνει τις ερωτήσεις για τη συναισθηματική ευαισθησία.

Σχέση μεταξύ του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου

Ο δείκτης συνάφειας Pearson r μεταξύ της Κλίμακας Φανταστικού Ακροατηρίου και της Κλίμακας Προσωπικού Μύθου είναι $r=0,36$, $p<0,0001$ (δηλαδή, μόνον ένα 13% περίπου της κοινής διακύμανσης εξηγείται). Πρόκειται για μια μέτρια συνάφεια.

Σχέση του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου με την ηλικία και το φύλο

Η 4×2 (ηλικία $\times$ φύλο, 4 ηλικίες 14-18 ετών, ανά ένα έτος για λεπτομερέστερη διερεύνηση) διπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης με το φανταστικό ακροατήριο έδειξε στατιστικώς σημαντική κύρια επίδραση της ηλικίας: $F(3, 775)=4,65$, $p<0,01$. Από τις πολλαπλές συγκρίσεις διαπιστώσαμε ότι οι μέσοι όροι φανταστικού ακροατηρίου των δύο τελευταίων ηλικιών (16-16,9 έτη $M.O.=2,22$ και 17-18 έτη: $M.O.=2,20$) είναι σημαντικά χαμηλότεροι από τους μέσους όρους των δύο πρώτων ηλικιών (14-14,9 έτη $M.O.=2,33$ και 15-15,9 έτη: $M.O.=2,33$). Η κύρια επίδραση του φύλου, καθώς και η αλληλεπίδραση ηλικίας $\times$ φύλου δεν ήταν στατιστικώς σημαντικές.

Η 4×2 (ηλικία $\times$ φύλο, 4 ηλικίες 14-18

ετών, ανά ένα έτος) διπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης με τον προσωπικό μύθο έδειξε στατιστικώς σημαντική – αν και οριακή – κύρια επίδραση της ηλικίας: $F(3, 775)=2,49$, $p<0,06$. Από πολλαπλές συγκρίσεις διαπιστώσαμε ότι οι μέσοι όροι προσωπικού μύθου των δύο τελευταίων ηλικιών (16-16,9 έτη: $M.O.=2,58$ και 17-18 έτη: $M.O.=2,57$) είναι σημαντικά χαμηλότεροι από το μέσο όρο της πρώτης ηλικίας (14-14,9, έτη: $M.O.=2,68$). Επίσης, στατιστικώς σημαντική ήταν και η κύρια επίδραση του φύλου: $F(1,775)=22,89$, $p<0,001$. Τα αγόρια ($M.O.=2,68$) έχουν σημαντικά υψηλότερο μέσο όρο προσωπικού μύθου από ό,τι τα κορίτσια ($M.O.=2,55$). Η αλληλεπίδραση ηλικίας $\times$ φύλου δεν ήταν στατιστικώς σημαντική.

Σχέση του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου με τον τόπο διαμονής

Η 2×2 (φύλο $\times$ τόπος διαμονής) διπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης με το φανταστικό ακροατήριο έδειξε στατιστικώς σημαντική κύρια επίδραση του τόπου διαμονής: $F(1,779)=20,46$, $p<0,0001$. Οι έφηβοι από τις ημιαστικές περιοχές έχουν σημαντικά υψηλότερους μέσους όρους φανταστικού ακροατηρίου ($M.O.=2,36$) από ό,τι οι έφηβοι που διαμένουν στην Αθήνα ($M.O.=2,22$). Η αλληλεπίδραση φύλου $\times$ τόπος διαμονής δεν ήταν στατιστικώς σημαντική. Η 2×2 (φύλο $\times$ τόπος διαμονής) διπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης με τον προσωπικό μύθο έδειξε στατιστικώς σημαντική κύρια επίδραση του τόπου διαμονής: $F(1,779)=7,84$, $p<0,001$. Οι έφηβοι από τις ημιαστικές περιοχές έχουν σημαντικά υψηλότερους μέσους όρους προσωπικού μύθου ($M.O.=2,65$) από ό,τι οι έφηβοι που διαμένουν στην Αθήνα ($M.O.=2,58$).

Η αλληλεπίδραση φύλου x τόπου διαμονής δεν ήταν στατιστικώς σημαντική.

Η 4 x 2 (ηλικία x τόπος διαμονής) πρώτα με το φανταστικό ακροατήριο και κατόπιν με το προσωπικό μύθο διπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης δεν έδειξε καμία στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών αυτών.

Συζήτηση

Τα ευρήματα επιβεβαίωσαν σε γενικές γραμμές τις αρχικές μας υποθέσεις. Και οι δύο κλίμακες, η Κλίμακα Φανταστικού Ακροατηρίου και η Κλίμακα Προσωπικού Μύθου είναι αξιόπιστα ψυχομετρικά μέσα. Μάλιστα η Κλίμακα Προσωπικού Μύθου φαίνεται ότι είναι πιο αξιόπιστη από την πρωτότυπη κλίμακα του Lapsley, ίσως λόγω της τροποποίησης που υπέστη.

Η σχέση ανάμεσα στο φανταστικό ακροατήριο και στον προσωπικό μύθο είναι, όπως αναμενόταν, μέτρια. Αυτό σημαίνει ότι το φανταστικό ακροατήριο και ο προσωπικός μύθος σχετίζονται μεν, αλλά συνιστούν διαφορετικά φαινόμενα. Σύμφωνα με τη θεωρία του Lapsley (Lapsley, 1994. Lapsley et al., 1989), το φανταστικό ακροατήριο και ο προσωπικός μύθος θα μπορούσαν να θεωρηθούν και οι δύο υγιείς αμυντικοί μηχανισμοί κατά του άγχους του αποχωρισμού, μόνο που προσεγγίζουν το άγχος το καθένα από διαφορετική – ίσως και αντίθετη – πλευρά: Με το φανταστικό ακροατήριο ο έφηβος εκφράζει την ανάγκη του για διαπροσωπικές σχέσεις, έστω και στη φαντασία, ενώ με τον προσωπικό μύθο αρνείται την ανάγκη αυτή, υπερτιμώντας τον εαυτό του. Βεβαίως, όλα τα παραπάνω αποτελούν υποθετικές ερμηνείες και, για την απάντησή τους, απαιτείται η διεξαγωγή κλινικής μελέτης.

Καθένα από τα δύο αυτά φαινόμενα αποτελείται από σαφείς-διακριτές, ως προς το περιεχόμενό τους, διαστάσεις. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφορετική διάθροιση του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου για κάθε ηλικία, όπως προέκυψε από τις παραγοντικές αναλύσεις οι οποίες γίνονται, από όσο γνωρίζουμε, για πρώτη φορά στις κλίμακες αυτές. Όπως θα ανέμενε κανείς, για το φανταστικό ακροατήριο, η εμφάνιση, οι σχέσεις με το άλλο φύλο και γενικότερα οι φιλικές σχέσεις και τα κοινωνικά γνωρίσματα της προσωπικότητας έχουν μεγαλύτερη σημασία για τους μεγαλύτερους σε ηλικία εφήβους (16 ετών και άνω). Στους μικρότερους εφήβους (κάτω των 16 ετών), παίζουν σπουδαιότερο ρόλο η σωματική δύναμη και η επιβολή στην ομάδα συνομηλίκων, καθώς και η απόκτηση διαφόρων υλικών αγαθών (π.χ. χρημα, δίσκοι κ.λπ.), όπως και η διασημότητα. Οι μεγαλύτεροι έφηβοι λοιπόν εμφανίζονται να φαντασιώνουν συχνότερα καταστάσεις με έκδηλο κοινωνικό περιεχόμενο, σε αντίθεση με τους μικρότερους εφήβους που φαντασιώνουν λιγότερο «ώριμες», θα έλεγε κανείς, καταστάσεις, στις οποίες η δύναμη και η επιβολή είναι κυρίαρχες.

Η μοναδικότητα φαίνεται να είναι η διάσταση εκείνη που ανιπροσωπεύει καλύτερα τον προσωπικό μύθο. Στην αρχή της εφηβείας, όμως, ο έφηβος βιώνει πιο έντονα την πίστη ότι είναι διαφορετικός, ενώ αργότερα βιώνει πιο έντονα την πίστη ότι κανείς δεν μπορεί να τον καταλάβει. Στους μικρότερους εφήβους, η παντοδυναμία, και μάλιστα στην επίτευξη στόχων και στη σκέψη, είναι ιδιαίτερα ισχυρό στοιχείο του προσωπικού μύθου. Στην ηλικία αυτή, δηλαδή, ο έφηβος πιστεύει ότι μπορεί να επιτύχει οποιονδήποτε στόχο θέσει και ότι με τη σκέψη του μπορεί να καταφέρει πολλά (π.χ. να ελέγξει απολύ-

τως τον εαυτό του). Το εύρημα αυτό είναι σύμφωνο με τη θεωρία του Elkind, ο οποίος αναφέρεται στην αυξημένη συγκινησιακή φόρτιση που συνοδεύει τις νέες και συναρπαστικές γνωστικές δυνατότητες στην αρχή της εφηβείας. Είναι επίσης σύμφωνο και με την κοινωνικογνωστική θεωρία του Selman (1980), σύμφωνα με την οποία το άτομο στην αρχή της εφηβείας έχει αυξημένη επίγνωση του εαυτού του (αυτό διευκολύνει την εμφάνιση του φανταστικού ακροατηρίου), καθώς και αυξημένη την πεποίθηση ότι μπορεί να ασκεί έλεγχο σε πολλές καταστάσεις (αυτό διευκολύνει την έμφαση του προσωπικού μύθου). Στοιχεία της θεωρίας του Selman χρησιμοποιεί, όπως είδαμε στην εισαγωγή, ο Lapsley στο δικό του συνθετικό μοντέλο για την ερμηνεία του εφηβικού εγωκεντρισμού.

Όπως αναμενόταν, σύμφωνα με τις θεωρητικές αποψεις για την αναπτυξιακή πορεία του εγωκεντρισμού, τόσο το φανταστικό ακροατήριο όσο και ο προσωπικός μύθος είναι πιο αυξημένα στο 14ο-15ο έτος της ηλικίας και υποχωρούν προς το 16ο-17ο έτος. Ωστόσο, θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε δύο επιφυλάξεις. Πρώτον, οι αριθμητικές διαφορές των μέσων όρων των ηλικιών που εξετάστηκαν είναι μάλλον μικρές και, δεύτερον, η τάση της υποχώρησης με την ηλικία εμφανίζεται πιο ασθενής-οριακή για τον προσωπικό μύθο. Το θέμα λοιπόν της σχέσης του εγωκεντρισμού με την ηλικία, εν όψει και των συγκεχυμένων ευρημάτων από τις μέχρι τώρα ερευνητικές μελέτες που αναφέραμε στην αρχή, χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Ο προσωπικός μύθος φαίνεται ότι είναι ένα φαινόμενο πιο έντονο στα αγόρια από ό,τι στα κορίτσια. Τα αγόρια, περισσότερο από ότι τα κορίτσια, ασχολούνται με θέματα όπως είναι π.χ. η σωματική δύναμη, ο αθλητισμός, η αναζήτηση του ρίσκου, οι διάφορες ηγετικές ικανότητες, θέματα στα οποία

αναφέρονται οι ερωτήσεις της Κλίμακας Προσωπικού Μύθου. Ωστόσο, αντίθετα από την αρχική μας υπόθεση, δε βρέθηκε διαφορά των φύλων ως προς το φανταστικό ακροατήριο, πράγμα που σημαίνει ότι η μορφή αυτή του εγωκεντρισμού, η τάση δηλαδή του εφήβου να φαντασιώνει καταστάσεις στις οποίες βρίσκεται στο επίκεντρο της θαυμαστικής κυρίως προσοχής των άλλων βιώνεται το ίδιο έντονα και από τα αγόρια και από τα κορίτσια.

Το εύρημα ότι οι έφηβοι από τις ημιαστικές περιοχές βιώνουν το φανταστικό ακροατήριο και τον προσωπικό μύθο πιο έντονα από ό,τι οι έφηβοι που διαμένουν στην Αθήνα δεν ερμηνεύεται εύκολα με βάση τα δεδομένα της παρούσας έρευνας. Η βασισμένη στον Piaget υπόθεση του Elkind (1967, 1978) είναι ότι ένα περιβάλλον πλούσιο σε ερεθίσματα και ευκαιρίες για έλεγχο των «υποθέσεων» του φανταστικού ακροατηρίου και του προσωπικού μύθου σε σχέση με την πραγματικότητα θα διευκολύνει τον έφηβο να ξεπεράσει τον εγωκεντρισμό του. Ωστόσο, ενδεχομένως να παίζει ρόλο η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων των εφήβων. Οι ικανότητες αυτές δεν αξιολογήθηκαν στην έρευνα αυτή και, επομένως, δεν είμαστε σε θέση να δώσουμε μια ασφαλή ερμηνεία στο εύρημα αυτό. Ευρήματα για τη σχέση του εγωκεντρισμού και με τις γνωστικές ικανότητες θα παρουσιαστούν σε μεταγενέστερη μελέτη (Γαλανάκη, 1996).

Οπωσδήποτε και οι δύο κλίμακες χρειάζονται ακόμη αρκετή εργασία, για τη βελτίωση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητάς τους. Η ίδια η έννοια του εφηβικού εγωκεντρισμού θα απαιτούσε, για την κατανόησή της, συστηματικότερη διερεύνηση. Η καλύτερη προσέγγιση του φαινομένου είναι αυτή που θα στηριχτεί στην πολυπαραγοντική αξιολόγησή του (το φανταστικό ακροατήριο, για παράδειγμα,

δεν είναι μόνον θετικού περιεχομένου «αντικειμενότητες φαντασιώσεις») και που θα κάνει χρήση και της κλινικής μελέτης ατομικών περιπτώσεων. Η διερεύνηση της συνδυαστικής επίδρασης της βιοσωματικής και της γνωστικής ανάπτυξης στην εμφάνιση του εγωκεντρισμού σε ένα μεγαλύτερο εύρος ηλικιών (π.χ. 11-18 ετών) πρέπει να αποτελέσει βασική προτεραιότητα της περιοχής αυτής. Προς την κατεύθυνση αυτή έχουν ήδη ξεκινήσει προσπάθειες (Γαλανάκη, 1996).

Κλείνοντας, θα πρέπει να τονίσουμε ότι το φανταστικό ακροατήριο και ο προσωπικός μύθος είναι από εκείνες τις έννοιες που μπορούν να γεφυρώσουν το κενό ανάμεσα στις παιζετικές και κοινωνικογνωστικές θεωρίες, από το ένα μέρος, και στις ψυχοδυναμικές, από το άλλο. Μια τέτοια θεώρηση θα συνέβαλε τα μέγιστα στην κατανόηση και ερμηνεία αρκετών μορφών συμπεριφοράς του ανθρώπου που διανύει τη δεύτερη δεκαετία της ζωής του.

Βιβλιογραφία

- Adams, G.R., & Jones, R.M. (1981). Imaginary audience behavior: A validation study. *Journal of Early Adolescence*, 1 (1), 1-10.
- Blos, P. (1962). *On adolescence: A psychoanalytic interpretation*. Glencoe, IL: Free Press.
- Blos, P. (1979). *The adolescent passage. Developmental issues*. New York: International University Press.
- Buis, J.M., & Thompson, D.N. (1988). *A test of two theories: Elkind and Lapsley on the imaginary audience and personal fable*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, L.A.
- Γαλανάκη, Ε.Π. (1996). *Ο εγωκεντρισμός της εφηβικής ηλικίας: Το φανταστικό ακροατήριο και ο προσωπικός μύθος σε σχέση με τη βιοσωματική και τη γνωστική ανάπτυξη*. Διδακτορική διατριβή. Τομέας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Damon, W., & Hart, D. (1988). *Self-understanding in childhood and adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Elkind, D. (1967). Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38 (4), 1025-1034.
- Elkind, D. (1978). *The child's reality: Three developmental themes*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Elkind, D. (1985). Egocentrism redux. *Developmental Review*, 5, 218-226.
- Elkind, D., & Bowen, R. (1979). Imaginary audience behavior in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 15 (1), 38-44.
- Enright, R.D., Lapsley, D.K., & Shukla, D.G. (1979). Adolescent egocentrism in early and late adolescence. *Adolescence*, 15 (56), 687-695.
- Enright, R.D., Shukla, D.G., & Lapsley, D.K. (1980). Adolescent egocentrism-sociocentrism and self-consciousness. *Journal of Youth and Adolescence*, 9 (2), 101-116.
- Flavell, J. (1963). *The developmental psychology of Jean Piaget*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gossens, L. (1984). Imaginary audience behavior as a function of age, sex, and formal operational thinking. *International Journal of Behavioral Development*, 7 (1), 77-93.
- Goossens, L., Seiffge-Krenke, I., & Marcoen, A. (1992). The many faces of adolescent egocentrism: Two European replications. *Journal of Adolescent Research*, 7, 43-58.
- Gray, W.M., & Hudson, L.M. (1984). Formal

- operations and the imaginary audience. *Developmental Psychology*, 20 (4), 619-627.
- Hauck, W.E., Martens, M., & Wetzell, M. (1986). Shyness, group dependence and self-concept: Attributes of the imaginary audience. *Adolescence*, 21 (83), 529-534.
- Hudson, L.M., & Gray, W.M. (1986). Formal operations, the imaginary audience and the personal fable. *Adolescence*, 21 (84), 751-765.
- Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence. An essay on the construction of formal operational structures*. New York: Basic Books (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1955).
- Josselson, R. (1980). Ego development in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 188-210). New York: Wiley.
- Josselson, R. (1988). The embedded self: I and thou revisited. In D.K. Lapsley & F.C. Power (Eds.), *Self, ego and identity: Integrative approaches* (pp. 91-108). New York: Springer.
- Lapsley, D.K. (1985). Elkind on egocentrism. *Developmental Review*, 5, 227-236.
- Lapsley, D.K. (1994). *Towards an integrated theory of adolescent ego development: The «new look» at the adolescent egocentrism*. Unpublished manuscript. Brandon University, Brandon, Manitoba.
- Lapsley, D.K., Fitzgerald, D.P., Rice, K.G., & Jackson, S. (1989). Separation-individuation and the «newlook» at the imaginary audience and personal fable: A test of an integrative model. *Journal of Adolescent Research*, 4, 483-505.
- Lapsley, D.K., Milstead, M., Quintana, S.M., Flannery, D., & Buss, R.R. (1986). Adolescent egocentrism and formal operations: Tests of a theoretical assumption. *Developmental Psychology*, 22 (6), 800-807.
- Lapsley, D.K., & Murphy, M.N. (1985). Another look at the theoretical assumptions of adolescent egocentrism. *Developmental Review*, 5, 201-217.
- Lechner, C.R., & Rosenthal, D.A. (1984). Adolescent self-consciousness and the imaginary audience. *Genetic Psychology Monographs*, 10 (2), 289-305.
- Mahler, M.S. (1963). Thoughts about development and individuation. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 18 (pp. 307-324). New York: International Universities Press.
- Markstrom, C.A., & Mullis, R.L. (1986). Ethnic differences in the imaginary audience. *Journal of Adolescent Research*, 1 (3), 289-301.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1985). *Εξελικτική ψυχολογία, Τόμος 4*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη.
- Pesce, R.C., & Harding, C.G. (1986). Imaginary audience behavior and its relationship to operational thought and social experience. *Journal of Early Adolescence*, 6 (1), 83-94.
- Piaget, J. (1923). *The language and thought of the child*. London: Kegan Paul, Trench & Trubner (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1926).
- Piaget, J. (1923). *The child's conception of the world*. London: Kegan Paul, Trench & Trubner (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1929).
- Piaget, J. (1928). *Judgment and reasoning in the child*. Kegan Paul, Trench & Trubner (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1924).
- Piaget, J. (1930). *The child's conception of physical causality*. Kegan Paul, Trench

- & Trubner (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1927).
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. Kegan Paul, Trench & Trubner (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1932).
- Piaget, J. (1954). *The construction of reality in the child*. New York: Basic Books.
- Piaget, J. (1967). *Six psychological studies*. New York: Random House.
- Piaget, J., & Inhelder, B. (1956). *The child's conception of space*. London: Routledge & Kegan Paul (έτος έκδοσης πρωτοτύπου: 1948).
- Richter, A.L., Reaves, M.G., Deaver, H.D., & Lacy, S.G. (1982). Social stereotypes as a variable in egocentrism. *Journal of Early Adolescence*, 2 (2), 173-183.
- Selman, R. (1980). *The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analysis*. New York: Academic Press.

ABSTRACT

The aim of the present study was to assess the two main forms of adolescent egocentrism, the imaginary audience and the personal fable phenomenon, in Greek adolescents. Piaget defined adolescent egocentrism as a differentiation failure, a negative by-product of the newly acquired formal operational abilities. Elkind stated that adolescents often believe that they are the focus of attention, they act as if they are performing in front of an audience (imaginary audience); they also feel special-unique, omnipotent and invulnerable (personal fable). The greek adaptations of Lapsley's New Imaginary Audience Scale were administered to 783 adolescents 14-18 years' old, from Athens and semi-rural areas. The New Imaginary Audience Scale was a highly reliable measure, whereas the New Personal Fable Scale had a lower, thought adequate, reliability. Factor analyses showed that the imaginary audience consisted of several factors, the most important of which was, among the 14th-16th year-old adolescents, the leadership abilities, physical strength, material possessions, and, among the 14th-16th year-old adolescents, the leadership abilities, physical strength, material possessions, and, among the 16th-18th year-old adolescents, physical appearance, relationships with the opposite sex, leadership abilities. The distinction among the three aspects of the personal fable was confirmed in general. Both the imaginary audience and the personal fable decreased significantly with age. Boys had significantly higher personal fable scores than girls. Adolescents from semi-rural areas had significantly higher imaginary audience and personal fable scores than those living in Athens. The necessity to assess adolescent egocentrism, a developmental phenomenon that explains various adolescent behaviours, within a multidimensional framework is discussed.